

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
кафедра фундаментальних дисциплін початкової освіти

«До захисту допускаю»
завідувач кафедри фундаментальних
дисциплін початкової освіти,
доктор педагогічних наук, професор
_____ Володимир КОВАЛЬЧУК
» _____ 2025 р.

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИВАЛЬНОГО НАВЧАННЯ
НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

Спеціальність 013 Початкова освіта
Освітня програма «Початкова освіта»

Магістерська робота

на здобуття кваліфікації – Магістр початкової освіти.

Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти

Автор роботи – Стефашко Олена Богданівна _____
підпис

Науковий керівник – доктор філологічних наук,
професор Гірняк Світлана Петрівна _____
підпис

Дрогобич, 2025

АНОТАЦІЯ

Олена СТЕФАШКО

Використання технології розвивального навчання на уроках української мови в початкових класах.

У магістерській роботі проаналізовано наукову і навчально-методичну літературу з обраної теми дослідження; доведено, що використання розвивальної технології навчання на уроках української мови в початкових класах сприяє ефективному формуванню в молодших школярів знань та практичних умінь і навичок з навчальної дисципліни «Українська мова»; висвітлено науково-педагогічний досвід відомих педагогів з проблеми використання розвивальної технології навчання в початковій школі; проаналізовано програму та підручники з української мови для учнів 2–4 класів М. Вашуленко, Н. Васильківська, С. Дубовик; укладено систему розвивальних вправ і завдань з української мови для молодших школярів послугуючись принципами розвивальної технології навчання.

Ключові слова: урок, українська мова, освітній процес, комунікативна компетентність, розвивальна технологія навчання, урок, учитель, учень, початкова школа.

ANNOTATION

Olena STEFASHKO

The use of developmental learning technology in Ukrainian language lessons in primary school.

The master's thesis analyzes the scientific and educational literature on the chosen research topic; proves that the use of developmental teaching technology in Ukrainian language lessons in primary school contributes to the effective formation of knowledge and practical skills in the discipline «Ukrainian language»; highlights the scientific and pedagogical experience of famous teachers on the problem of using

developmental teaching technology in primary school; analyzes the program and textbooks on the Ukrainian language for students of 2–4 grades.

Key words: *lesson, Ukrainian language, educational process, communicative competence, developmental learning technology, lesson, teacher, pupil, primary school.*

З М І С Т

ВСТУП	6
РОЗДІЛ І.	
ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ МЕТОДИКИ	
РОЗВИВАЛЬНОГО НАВЧАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	
1.1 Історія становлення і використання розвивальної технології навчання	10
1.2. Місце і роль розвивальної технології навчання на уроках української мови в 2–4 класах	14
РОЗДІЛ ІІ.	
ПРАКТИЧНЕ ВИКОРИСТАННЯ РОЗВИВАЛЬНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ	
НАВЧАННЯ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В 2–4 КЛАСАХ	
2.1. Аналіз програми з української мови для 2–4 класів	28
2.2. Аналіз розвивальної функції підручників «Українська мова та читання» для учнів 2–4 класів	31
2.3. Система розвивальних вправ з української мови для учнів 2–4 класів	41
ВИСНОВКИ	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	57

ВСТУП

Сучасна система середньої освіти в Україні перебуває в процесі чергового складного, але необхідного етапу реформування. Відповідно до положень Закону України «Про загальну середню освіту» [13], Концепції НУШ [24] та «Державного стандарту початкової освіти» [11], відбувається системне оновлення змісту навчання та перехід на нову структурну модель освітнього процесу. Центральною метою цих змін є впровадження новітніх педагогічних технологій і інноваційних підходів, які сприяють забезпеченню всебічного розвитку особистості учня. Досягнення цієї мети можливе тільки за умови активної участі кожного учня в освітньому процесі.

Сьогодні уроки української мови в початкових класах повинні набути нового модернізованого змісту, визначеного Державним стандартом загальної початкової освіти та Типовими освітніми програмами, що розроблені авторськими колективами під керівництвом О. Савченко та Р. Шияна. У названих нормативних документах наголошується, що успішність учнів значною мірою залежить від рівня засвоєння ними загальнонавчальних умінь і навичок, таких як раціональна організація навчання, спостереження, аналіз, запам'ятовування й відтворення матеріалу, а також володіння методами самоконтролю, самоперевірки й оцінювання результатів освітньої діяльності.

Сучасні уроки з навчальної дисципліни «Українська мова» сприяють розвитку пізнавальних і творчих здібностей учнів, формують комунікативні навички тощо, а це дає змогу реалізувати принципи когнітивної та комунікативної методик і спрямувати їх на практичний рівень. Водночас учні наголошують на необхідності формування у школярів особистого досвіду культури спілкування й співпраці в різних видах діяльності, а також самовираження шляхом виконання творчих завдань. Досягти високого рівня засвоєння програмових вимог з названої дисципліни допомагає використання в освітньому процесі інноваційних педагогічних технологій. Зокрема, використання технології розвивального навчання сприяє гармонійному

розвитку особистості молодшого школяра, допомагає педагогу сформувати базові компетентності, передусім комунікативну.

Сучасний урок мови – це відображенням традиційного та нетрадиційного підходу. Ці проблеми знайшли відображення в працях таких учених: М. Баранов, О. Біляєв, Л. Варзацька, М. Вашуленко, А. Зимудінова, Н. Голуб, Т. Донченко, С. Караман, М. Пентиліук, М. Проць, К. Плиско, О. Савченко, О. Хорошковська й ін.

Перші роздуми щодо розвивального навчання знаходимо в працях видатних педагогів, зокрема І. Песталоцці, А. Дістервега, К. Ушинського, а наукове обґрунтування названої концепції відображені розвідках українського вченого-педагога Г. Ващенка та інших.

Учені різних історичних періодів слушно вважають, що учневі потрібні знання, уміння і навички як пізнавального, так і творчого характеру, а тому ми переконані, що їхній розвиток доречно здійснювати передусім на уроках української мови послуговуючись сучасним освітнім технологіям, зокрема, розвивальною.

Обрана тема магістерської роботи є актуальною, оскільки впровадження та використання розвивальних технологій на уроках української мови в початкових класах сприяють розвитку творчих здібностей учнів, забезпечують їх всебічний розвиток і, найголовніше, формують ключову комунікативну компетентність молодших школярів. Це виявляється в їхній здатності ефективно користуватися мовою (всіма видами мовленнєвої діяльності).

Об'єкт дослідження – спільна діяльність учителя й молодших школярів на уроках української мови в початковій школі.

Предмет дослідження – зміст і методика використання технології розвивального навчання на уроках української мови в початкових класах.

Мета дослідження – проаналізувати наукову і навчально-методичну літературу з обраної проблеми, окреслити місце і роль розвивальної технології навчання на уроках української мови в початкових класах; укласти систему вправ і завдань з урахуванням технології розвивального навчання.

Мета дослідження передбачає розв'язання таких **завдань**:

1. Проаналізувати наукову і навчально-методичну літературу з обраної теми.
2. Довести, що використання розвивальної технології навчання на уроках української мови в початкових класах сприяє ефективному формуванню в молодших школярів знань та практичних умінь і навичок з навчальної дисципліни «Українська мова».
3. Висвітлити науково-педагогічний досвід відомих педагогів з проблеми використання розвивального навчання в початковій школі.
4. Проаналізувати програму та підручники з української мови для учнів 2–4 класів.
5. Укласти систему розвивальних вправ і завдань з української мови для молодших школярів, послуговуючись принципами розвивальної технології навчання.

Методи дослідження: аналіз і синтез наукової та навчально-методичної літератури з теми дослідження; аналіз «Державного стандарту початкової освіти», Типової освітньої програми (за ред. О. Савченко), шкільних підручників з української мови, спостереження за освітнім процесом на уроках української мови в початковій школі; вивчення і систематизація результатів дослідження.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що ми систематизували складний теоретичний матеріал з обраної проблеми й уклали систему вправ і завдань із використанням технологій розвивального навчання.

Практичне значення полягає в тому, що теоретичні відомості, які ми систематизували в магістерському дослідженні можуть бути використані студентами факультету початкової освіти та мистецтва на заняттях використані на практичних заняттях з курсу «Методика викладання мовно-літературної освітньої галузі», «Лінгвістична культура сучасного вчителя початкових класів» й інших, а також під час проходження виробничої (педагогічної) практики в закладах освіти різних типів і форм власності.

Структура роботи: вступ, два розділи, висновків, література.

Апробація дослідження.

За результати проведеного магістерського дослідження:

– *виголошено доповідь* на студентській науково-практичній конференції, що проводилася на факультеті початкової освіти та мистецтва 1 квітня 2025 р. на тему *«Використання технології розвивального навчання на уроках української мови»;*

– *виголошено доповідь* для педагогічних працівників ПЗО «Кідс» у місті Львів на тему *«Місце і роль розвивальної технології навчання на уроках української мови в 2–4 класах»;*

– *виголошено доповідь* на ІХ Всеукраїнській студентській науково-практичній онлайн-конференції *«ВОЛИНСЬКА ВЕСНА: перші паростки науки»* 12 березня 2025 м. Луцьк на тему: *«Історія становлення та використання розвивальної технології навчання»;*

– *опубліковано статтю* (у співавторстві) на тему *«Історія становлення та використання розвивальної технології навчання»* / *«ВОЛИНСЬКА ВЕСНА: перші паростки науки»* збірник матеріалів ІХ Всеукраїнської студентської науково-практичної онлайн-конференції (12 березня 2025 року, Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради) / уклад. С. Марчук, Н. Борбич, І. Ковальчук. Луцьк : ФОП Мажула Ю. М., 2025. 771 с. С. 570–573.

РОЗДІЛ І.

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ МЕТОДИКИ РОЗВИВАЛЬНОГО НАВЧАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

1.1. Історія становлення і використання розвивальної технології навчання

Організація освітнього процесу за методикою розвивального навчання – актуальна проблем розвитку освіти. Н. Наволокова зауважує: «Розвивальне навчання – новий, активно-діяльнісний спосіб (тип) навчання, що йде на зміну пояснювально-ілюстративному способу» [12, 175], а О. Любарська наголошує: «В історії школи та науки проблема розвивального навчання існувала не як самостійна, а як складова частина інших проблем навчання» [25, 91].

Концептуальні засади організації навчання послуговуючись розвивальним підходом знаходимо в працях Платона, Аристотеля, Сократа, а також у працях Ж.-Ж. Руссо, Й. Песталоцці, Ф. Дістервега, К. Ушинського, С. Русової, Г. Ващенко й інших учених минулого та сьогодення.

За слушним зауваженням Н. Наволокової відомий педагог Я. Коменський уважав, що «в розумовому вихованні дитини слід дотримуватися поступовості, послідовності і систематичності відповідно до її розвитку і можливостей. Також учений наголошував на необхідності індивідуалізувати прийоми і методи розумового виховання, розкрив джерела розвивального навчання, що надали їй сенс та належне місце в історії педагогіки» [25, 91–92],

Л. Стахів наголошує, що «педагогічні технології від часу свого виникнення <...> головною метою визначили підвищення ефективності освітнього процесу, гарантування досягнення учнями запланованих позитивних результатів навчання. Предметом технології навчання, як відомо, є конструювання системи шкільного навчання. Використання поняття «технологія навчання» пов'язане із незадовільним станом традиційних форм і методів навчання. Історично поняття «технологія» (грец. *techne* – мистецтво, майстерність і *logos* – слово, вчення) вживається у значенні наука про

майстерність» [41, 9]. Термін *педагогічна технологія*, щодо освітнього процесу було вжито 1886 року англійцем Джеймсом Саллі, а термін *розвивальне навчання*, запровадив Й.-Г. Песталоцці в кінці XVIII ст. Учений уважав цей метод «всезагальною потребою людства» [41, 136]. Підтримував ідею технологізації освітнього процесу видатний чеський педагог Я. Коменський, тоді як теоретичне підґрунтя концепції розвивального навчання запропонували К. Ушинський і Г. Ващенко [41, 137].

Педагогічна технологія розвивального навчання представляє собою набір ідей і концепцій, у центрі уваги яких знаходиться особистість, що перебуває в процесі розвитку. Це навчання слугує фундаментом для формування творчої або креативної особистості, яка під впливом зовнішніх чинників потребує додаткових мотивів і особистісних якостей для розкриття свого творчого потенціалу. В результаті це сприяє досягненню нових творчих результатів.

Н. Наволокова зазначає: «Загальновідомими системами розвивального навчання у вітчизняній педагогічній та психологічній науці вважаються:

- загально розвивальна дидактична система за концепцією Л. Занкова (учений розробив систему інтенсивного всебічного розвитку і спробував реалізувати запропоновану ідею) і втілити її в практику роботи в експериментальних школах»;

- цілісна система розвивального навчання молодших школярів запропонована В. Сухомлинським» [12, 43].

Дослідниця доречно зауважує, що «система розвивального навчання <...> набула поширення в 50-ті рр. XX ст., основні її цілі та завдання – це високий загальний розвиток особистості; створення основи для всебічного гармонійного розвитку» [12, 43]. Ученими були сформульовані концептуальні дидактичні положення розвивального навчання, спрямовані на досягнення максимальної ефективності в загальному розвитку учнів. Серед цих положень виділяються наступні:

- «ціленаправлений розвиток на основі комплексної розвивальної системи;

- системність і цілісність змісту;
- провідна роль теоретичних знань;
- навчання на високому рівні трудності;
- просування у вивченні матеріалу швидкими темпами;
- усвідомлення дитиною процесу навчання;
- включення в процес навчання не тільки раціональної, але й емоційної сфери;
- проблематизація змісту;
- варіативність процесу навчання, індивідуальний підхід;
- робота над розвитком усіх (сильних і слабких) дітей» [12, 43].

Н. Наволокова доводить, що головною мотивацією освітньої діяльності є пізнавальний інтерес, а тому «Ідея гармонізації вимагає поєднувати в методиці раціональне і емоційне, факти і узагальнення, колективне і індивідуальне, інформаційне і проблемне, пояснювальний і пошуковий методи. Методика вченого передбачає залучати учня в різні види діяльності, використовувати у викладанні дидактичні ігри, дискусії, а також методи навчання, направлені на збагачення уяви, мислення, пам'яті, мовлення» [12, 44].

Згодом ідеї та принципи психологів сформульовані в 50-ті рр. ХХ ст. були продовжені українськими дидактами і методистами в кінці ХХ на початку ХХІ ст. Так, важливими стали дослідження різних аспектів розвивального навчання учнів початкової школи, як-от: формування загальнонавчальних умінь і навичок (Я. Кодлюк, О. Савченко), взаємозв'язок навчання і розвитку (М. Вашуленко, Л. Варзацька, Н. Скрипченко).

О. Савченко наголошує: «Розвивальне навчання має бути провідним принципом в організації навчання де створюються найсприятливіші умови для інтенсивного розвитку потенціальних здібностей дитини, які тільки формуються, або за словами Л. Виготського, перебувають у “зоні найближчого розвитку”» [37, 2].

Неабиякий інтерес до цієї системи проявляють педагоги не тільки з України, Латвії та Естонії, але й зі США, Японії, Німеччини та Нідерландів. Це

пояснюється тим, що розвивальне навчання суттєво відрізняється від традиційного способом викладання. Такий підхід передбачає, що головною метою освітнього процесу є сприяння формуванню пізнавальної самостійності учнів, всебічному розвитку їхніх здібностей, а також ідейних та моральних переконань [27, 265].

Мета концепції розвивального навчання полягає у формуванні активного, самостійного і творчого мислення, яке стане основою для поетапного переходу до самостійного навчання. Суть цієї технології в тому, щоб у молодшому шкільному віці, завдяки засвоєнню теоретичних знань і розвитку критичного мислення через спеціально організоване навчання, учні набували здібностей до саморозвитку, самопізнання та самовдосконалення [41, 139].

Учитель, втілюючи цю технологію, повинен допомогти школяреві правильно зрозуміти поставлене завдання й застосувати потрібні для його розв'язання підходи. Педагогу також необхідно приділяти увагу самоаналізу уроків, а саме: давати характеристику класу з різним рівнем сформованості навчальної діяльності; порівнювати проведені уроків з традиційними; акцентувати увагу на результативності уроку відповідно до реалізації поставленої мети; дотримуватися принципу доступності.

Таким чином, проведений аналіз наукової, навчальної та методичної літератури, а також аналіз педагогічної діяльності відомих учителів щодо застосування технології розвивального навчання дає підстави зробити висновок, що головною засадою цієї технології є розуміння розвитку дитини як суб'єкта її власної діяльності. Основною метою освітнього процесу стає забезпечення умов для всебічного розвитку учня, тоді як ключовим завданням педагога є визначення індивідуальної зони найближчого розвитку школяра і сприяння становленню ще не розвинених здібностей. У межах організації уроку за принципами розвивального навчання учень усвідомлено формулює перед собою цілі й орієнтири для самовдосконалення та творчої їх реалізації. У концепції розвивального навчання виховання, розвиток й освітній процес є неподільними елементами єдиного взаємопов'язаного дидактичного механізму.

1.2. Місце і роль розвивальної технології навчання на уроках української мови в 2–4 класах

М. Пентилюк і Т. Окуневич вважають, що організація освітньої діяльності учнів за методикою розвивальної технології навчання реалізується за допомогою різних методів і методичних прийомів: проблемний виклад матеріалу; метод навчальних задач; індивідуальних, колективних і групових методів [28, 62].

Навчальну мету уроку побудованого з використанням технології розвивального навчання необхідно формулювати так, щоб у ній було відображення мовної і мовленнєвої змістових ліній, наприклад: *«Дати поняття про іменник як частину мови, навчити розрізняти іменник серед інших частин мов»,* або *«Вчити «оживляти» текст за допомогою прикметників»* [6, 12].

Розвивальна мета. Розвивальні функції уроку передбачають опанування учнями різних способів розумової діяльності (*аналізу, синтезу, абстрагування, класифікації, аналогії, порівняння, уміння робити висновки*).

Виховна мета уроку побудованого з використанням технології розвивального навчання – це наполегливість у досягненні мети, цілеспрямованість у праці, допитливість, ініціатива, вміння самостійно здобувати й удосконалювати мовні і мовленнєві знання [37, 3].

Учитель, використовуючи цю технологію розвивального навчання, повинен удумливо і всебічно зважити можливості матеріалу і доцільність визначення навчальної, розвивальної та виховної мети в контексті побудови уроку з використанням розвивальної технології, визначити основні етапи його макроструктури і мікроструктури, послідовність методів і прийомів навчання, зміст і характер завдань для учнів, а також способи управління освітньої та пізнавальною діяльністю школярів.

Розвивальний урок з української мови охоплює такі основні етапи:

1. Організаційний момент. Його доречно розпочати блоком окремих запитань:

Про що зараз думаєте?

Як ви вважаєте, про що я вас зараз питатиму?

А сьогодні ви бачили щось надзвичайне? Прекрасне? Казкове?

2. Мотивація навчальної діяльності. Для того щоб викликати інтерес до вивчення української мови, потрібно створити мотив, а потім відкрити перед школярами можливість усвідомити мету вивчення предмету, а відтак і розуміння учнями значення освітнього матеріалу, який ними опрацьовується та засвоюється (за О. Савченко).

3. Тема. Завдання уроку. Можна учням запропонувати самостійно скласти головні етапи уроку і окреслити завдання, які потребуватимуть вирішення на уроці. Наприклад, під час вивчення теми «Прислівник» («Українська мова», 4 клас):

– Сьогодні на уроці ми продовжимо роботу над темою «Прислівник». Pozнайомимось з прислівниками-антонімами. Наші помічники: Пам'ять, Увага, Мислення, Взаємодопомога, Творчість. Пропоную вам самостійно скласти план уроку з поданих форм і видів роботи (учитель вказує на картки, малюнки, розміщені на дошці, що символізують певний вид роботи: творча справа, робота в парі, дослідження, словникова робота, гра).

– Ви можете доповнити урок власними видами роботи, але вам необхідно аргументувати їх доцільність. Перегляньте матеріал підручника (разом з дітьми складаємо план уроку, записуємо його в зошити).

4. Сприйняття й розуміння нового матеріалу (спостереження за мовними і мовленнєвими явищами, їх аналіз; використання евристичної бесіди, створення проблемної ситуації – проблемні завдання / запитання, самостійні завдання, ігри, робота з навчальною книгою, диференціація завдань тощо).
Наприклад: Тема: «Зіставлення слів за звуковим складом, за значенням. Спостереження за словотворчою роллю префіксів, суфіксів, їх функціональними можливостями».

– Прочитайте пошепки слова: *Денис – Даниско.*

– Що змінилося у другому слові? (Вставили букву «к»). Буква «к» приєдналася, і утворилося нове слово. Коли кажуть *Дениско*?

Необхідно, щоб школярі чули, як міркує вчитель («Слухайте, як я думаю...»), аналізували спосіб, який уможливить досягнення результату («Щоб знайти відповідь, я робив так»), розрізняли освітні задачі та розуміли, у якому випадку можна застосувати відомий їм варіант вирішення задачі, а коли доречно шукати інші – нові варіанти висловлення думки тощо. Ефективною є організація освітньої діяльності, коли виконання поставлен завдань учні мають змогу виконувати у парі, під час діалогу, або ж з опорою на поданий зразок чи запропоновану схему [37, 5].

5. Закріплення набутих знань, умінь і навичок учнів (узагальнення ознак виучуваного поняття; диференційовані завдання індивідуального і групового характеру; різноманітність форм закріплення: парна, індивідуальна, групова). Наприклад, такий фрагмент уроку на тему: Спостереження за значенням слів, які означають назви предметів, назви ознак, дій, їх роллю у мовленні.

Відгадайте загадку:

«Білі зуби має, та усі ховає.

Довгі коси має, та не заплітає» (Кукурудза).

– Які лексичні одиниці допомогли вам відгадати загадку? На які питання ці лексеми відповідають? Що означає кожне з цих слів?

Гра «Яке слово зайве?» *Кукурудза, пшениця, картопля, гречка.*

Кукурудза (яка?) – ...

Гра «Знайди слово». Мал.: дівчинка і квіточки. Слова на картках: *ніжна, красива, запашна, рожева, висока, худенька, добра, колюча, ласкава.* Хто? – дівчинка – ... Що? – квіточка –

6. Формування умінь і навичок (практичне застосування отриманих знань). Учні, виконують практичні завдання з переходом до самостійних, вправляються в умінні висловлюватись, групувати, систематизувати матеріал, розв'язуючи різні розвивальні завдання. Наприклад, тема: Роль слів у побудові

тексту (4 клас): *«Хтось виніс із хати маленьке сіре кошенятко й пустив його на дорогу. Сидить кошеня та й нявчить. Бо хоче додому, до матусі. Проходять люди, дивляться на кошеня. Хто сумно хитає головою, хто сміється. Хто жаліє: бідне кошенятко, та й іде собі» (В. Сухомлинський).*

Завдання. Прочитай текст про себе, потім уголос. Дай йому заголовок. Перекажи усно. Уникай повторення слів у реченнях. Продовж розповідь так, щоб кінець був веселим.

7. Контроль умінь та навичок (рефлексія). Для формування навичок контролю та самоконтролю потрібно переходити від простих команд і закликів на кшталт «Перевіряйте уважно, перевірте ще раз!» до систематичного запобігання потенційним помилкам. Це також передбачає навчання учнів спеціальним способом перевірки. До моменту, поки учні не опанують складний алгоритм дій, варто залучати різноманітні зорові опори для коментованого управління, а також заохочувати міркувати та пояснювати вголос. Особливо важливо переорієнтувати увагу учня з самого результату на процес його досягнення, що є актуальним при вивченні складних тем, наприклад, таких як правопис ненаголошених голосних чи відмінкових закінчень. Один із прикладів завдання для практики: робота з прислів'ями, де учням пропонується записати іменники у правильній формі (4 клас).

Сталь гартується у _____, а людина у _____ (вогонь, труд). Краще з _____ загубити, як з _____ знайти (розумний, дурень). На _____ спізнишся – за _____ не доженеш (година, рік). У _____ тоді неділя, коли сорочка від _____ біла. (господар, піт).

8. Домашнє завдання. Доцільно під час організації навчання послуговуючись розвивальною технологією диференціювати домашні завдання для учнів класу та/або окремих груп школярів. Індивідуальні завдання можна пропонувати і з опертям на вправи, що запропоновані в підручнику, наприклад:
Тема. Мова – безсмертний скарб народу.

I рівень. Вправа 1.

БЕЗСМЕРТНИЙ СКАРБ

Скільки з уст народу нашого можна почути легенд, переказів, скільки пісень, приказок, співаночок, оповідок — трагічних і смутних, веселих і безжурних, — скільки всіх цих багатств можна записати по наших українських селах, хуторах? Ані ліку їм, ані віку. Живуть, примножуються, квітнуть. Передаються з покоління в покоління історія народу, його душа, характер, удача (*Сергій Носань*).

Слово про слово
Скарб — коштовності, цінні речі, гроші.

2. Перекажи. Про які скарби йдеться в цьому тексті?

II рівень. Як ти розумієш виділені слова? Спиши, підкресли ті лексичні одиниці, в яких букв більше, аніж звуків.

*«Найбільше і найдорожче добро в кожного народу – це його мова. Ота жива **схованка** людського духу, його багата **скарбниця**, в яку народ вкладає і своє давнє життя, і свої **сподівання**, розум, досвід, почування».*

III рівень. Ознайомся з поданим текстом (прочитай). Поясни, як утворилось виділене слово. Останнє речення тексту трансформуй у спонукальне і запиши його.

«Кожне слово рідної мови має неповторну біографію. Воно може наповнюватися як ніжністю серця народу-мовотворця, так і гнівом до ворогів. Любов до Батьківщини виявляється в любові до рідного слова. Словом рідним треба дорожити, як честю матері, як совістю, як найвищими виявами народної моралі» (за І. Вихованцем).

Отже, на першому етапі основної частини уроку з використанням розвивальної технології навчання, пропонується розв'язання творчого завдання, в якому учням належить тільки роль виконавців інструкцій учителя. На цьому етапі відбувається глибоке засвоєння базових понять, які повинні бути наповнені реальним змістом і стимулювати розвиток уяви школярів із метою уникнення їхнього формального сприйняття. Другий етап передбачає надання завдань учителем, однак учням пропонується самостійно знаходити варіанти рішень, що формує їхню ініціативність і самостійність.

На третьому – молодші школярі отримують творчі завдання зі сформульованою проблемою, шукають шляхи її розв’язання, проходять низку пошукових етапів, що наштовхують учнів на певні висновки.

На уроках побудованих із використанням розвивальної технології доцільно використовувати різноманітні форми організації освітньої діяльності, як-от: *індивідуальну, парну і групову роботу* [37, 6].

Покажемо на прикладі фрагмента уроку:

Тема. Правопис прислівників.

1. Виконання вправи з підручника («Українська мова» 4 клас). Зверніть увагу на вживання та правопис прислівників.

 339. 1. Розкажи, що ти знаєш про сезонні зміни в природі.
2. Доповни речення, використовуючи прислівники з довідки.
Взимку надворі ... , а влітку — Це тому, що взимку сонце ... буває на небі, ... ходить над землею і ... гріє. Коли сонце ходить по небу ... , то довгі тіні посилає, а коли ... , то короткі. Ночі довгі, а дні короткі — ... , дні довгі, а ночі короткі —

Слова для довідки: взимку, влітку, тепло, холодно, високо, низько, недостатньо, недовго.

3. Запиши текст. Доведи, що він є науково-популярним.

2. Робота в групах. Порівняйте пари речень, доведіть, що одне із споріднених слів у кожній парі – прикметник, а друге прислівник. Випишіть парами споріднені прикметники й прислівники. Виділіть в словах значущі частини. Визначте, які основи складніші – прикметників чи прислівників? Як ви думаєте, прикметники утворились від прислівників чи навпаки? За допомогою якої значущої частини? Обведіть цю частину в кожному слові. Зробіть висновок.

Сіли вечеряти пізно.

Сіли вечеряти пізнього вечора.

Мати ніжно співала колискову.

Мати співала колискову ніжним голосом.

Сергійко піднявся вище.

Сергійко піднявся на вищу сходинку.

Інформація для вчителя! Це завдання і поставлені учителем запитання передбачають детальний аналіз споріднених слів та виявлення особливостей утворення прикметників і прислівників.

Для виконання роботи необхідно порівняти пари речень, що містять споріднені слова, визначити, яке з них є прикметником, а яке – прислівником, та виписати ці слова у вигляді пар. Подальший аналіз передбачає виділення значущих частин слова (корінь, суфікс, префікс тощо) та встановлення складності основ кожної з груп.

Для відповіді на запитання щодо утворення одних частин мови від інших спочатку варто з'ясувати, чи прикметники мають у своїй структурі суфікси або інші елементи, які застосовуються під час їхнього формування від прислівників, або ж навпаки – прислівники мають похідну природу від прикметників. Необхідно обвести відповідну значущу частину в кожному слові.

Висновок будується на основі проведеного аналізу. Зокрема, варто зазначити, що складність основи залежить від кількості морфем; визначення цієї складності допоможе зробити припущення про порядок утворення цих частин мови (адже прислівники часто творяться від прикметників за допомогою суфіксального способу словотворення).

Самостійна робота. Заповніть таблицю у зошиті.

Частина мови	Прислівник
Змінна чи незмінна?	
Що називає?	
На які питання відповідає?	
З якою частиною мови найчастіше пов'язана в реченні?	
Яким є членом речення?	

 2. Розкажіть одне одному про основні ознаки прислівника як частини мови.
3. Доберіть і запишіть п'ять прислівників, які називають місце дії і відповідають на питання **де?**
4. Поставте наголос у словах.

Творча вправа. Від поданих слів (*сміється, весна, вечір, яскравий, два*) утворіть прислівники. Складіть із ними речення. Зробіть висновок.

Використання розвивальної технології на уроках української мови в початкових класах ґрунтується на таких базових принципах:

- 1) активне керівництво процесом розвитку мовлення;

- 2) опора на єдність мовлення й мислення;
- 3) зв'язок усного й писемного мовлення;
- 4) принцип комунікативної спрямованості (удосконалення в учнів основних механізмів мовлення під час розповіді, діалогу, монологу, дискусій) [37, 5].

У системі розвивального навчання особливе значення має формування усного та писемного мовлення молодших школярів, яке традиційно займає значну частину уроку. Значущим аспектом цього процесу є організація мовленнєвих ситуацій під час опрацювання мовного матеріалу, а також стимулювання учнів до самостійного створення висловлювань, як в усній, так і в письмовій формі. Використовуючи методику розвивального навчання, необхідно формувати в учнів здатність дотримуватись текстологічних принципів у побудові власних висловлювань. До кожного уроку на обрану тему підбираються тематично релевантні тексти, в яких мовні компоненти, такі як звук, слово чи речення, виступають типовими елементами та мають вирішальне значення для адекватної передачі думки.

На початковому етапі формувати вміння і навички складати тексти-міркування можна так: прослухавши варіанти відповідей учнів, педагог обов'язково запитує: «Чому ви так вважаєте? Спробуйте довести, що ваші міркування правильні, з цією метою застосовуйте під час відповідей такі сталі вирази: *Я вважаю...; На мою думку... Тому що...; Бо...; Адже... Отже...; Таким чином.*

З метою перевірки й оцінювання розвитку мовлення (діалогічного /монологічного) доречно використовувати роботу в малих групах, а також парну. Треба вчити учнів дотримуватися у побудові відповідної структури діалогу:

1. Словесне представлення реальних обставин педагогом. Учитель описує ситуацію, наприклад: *«Буває так, що ви іноді забуваєте вдома ручку чи інші шкільні приладдя. Тоді вам необхідно звернутися до однолітка із запитанням, чи не має зайвої ручки. Якщо є, то ви просите дати вам для користування».*

2. Мовленнєве завдання, яке передбачає уміння побудувати правильне звертання, зокрема.

– Як коректно звернутися до незнайомої особи? Які слова ввічливості потрібно використати в тій чи тій мовленнєвій ситуації? («*Будь ласка, будь добрий / а, якщо твоя ласка*» тощо).

3. Надання школяреві певної ролі.

4. Діалог.

5. Аналіз виконаного завдання (розбір мовленнєвої діяльності учнів), зокрема педагог аналізує:

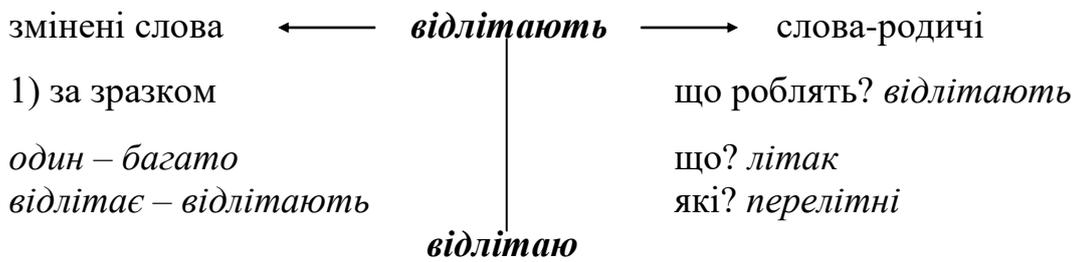
– Чи досягнуто поставленої мети у процесі комунікативної діяльності (спілкування)? Яким був тон розмови (*доброзичливий, дружній, спокійний, зверхній* тощо)? Чи правильно під час створення діалогу були створені і озвучені розповідні і питальні речення?

Учні повинні практично засвоїти, що усне мовлення характеризується певним темпом і силою звучання. Казку потрібно розповідати повільно, аби слухач міг самостійно осмислити перебіг подій, тоді як для відпрацювання правильного темпу мовлення варто активно залучати на уроках мови найкращі приклади дитячої усної народної творчості. Під час проведення уроків із розвитку мовлення доцільно використовувати різноманітні форми організації освітнього процесу, серед яких індивідуальна, парна та групова робота.

Вивчення частин мови на основі тексту на уроках української мови в 3–4 класах із використанням технології розвивального навчання забезпечує формування практичних умінь і навичок, усвідомлення функціональної ролі частин мови та їх базових граматичних категорій у мовленні. Доцільно при цьому використати вправу тако виду:

Тема. Слова – дії (дієслова). 3 клас.

Розгляньте схему. Доберіть потрібні слова.

2) за питаннями: що я роблю?

що ти робиш? *Відлітаєш*

що ми робимо? *Відлітаємо.*

Морфологічний розбір слів набуває великого значення, адже він допомагає школярам свідомо використовувати різні граматичні форми і в усному, і в писемному мовленні. Особливу роль відіграє добір цікавих вправ, мовних ігор, ребусів і загадок для уроків, що приурочені вивченню частин мови. Такі методи роботи не лише полегшують засвоєння нового матеріалу, а й виховують інтерес та любов до української мови, наприклад такий ребус-прислів'я, 2 клас:

 день починає, а кінчає.

* *Як почав працювати, то в **укдукд** не грати.*

* *Роботяці **урик** гори вернуть.*

* *Їж борщ з **ами**, держи язик за зубами.*

При оволодінні грамотним письмом до вивчення орфографічних правил організуємо підготовку до сприймання цих правил. Підготовча робота має таке спрямування:

1) відпрацювання у зіставленні вимови слів з апострофом і без нього (*буря – бур'ян*); з подовженими і неподовженими м'якими приголосними (*знання – визнані*); з наголошеними і ненаголошеними голосними [е], [и]. В умовах російськомовного оточення та північного діалекту предметом постійної уваги є зіставлення вимови й написання слів (зі звуками [й], [і]);

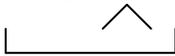
2) формування готовності працювати з алгоритмом правила. Удосконалення навичок звуко-буквеного аналізу.

Наприклад, пропонуємо фрагмент уроку на засвоєння правописних навичок:

Тема: «Чергування голосних і приголосних звуків у корені слів»
(2 клас).

1. Спиши речення. Підкресли слова з префіксами.

Мрія мов птиця крилата, змалку нас кличе в політ.

До яких слів підходять схеми? ,

Прочитайте слова. Які звуки чергуються в коренях слів?

<i>кінь – коня</i>	<i>береза – берізка</i>
<i>кіт – ката</i>	<i>лебеді – лебідка</i>
<i>віл – вола</i>	<i>осінь – осені</i>

Доберіть до поданих слів споріднені так, щоб у кореневій морфемі звук [е] змінився на [і]:

село –... *везти –...* *дзвеніти –...* *нести –...*

2. Прочитай оповідання «Кінь утік». Чому так названо текст? найди в тексті слова з чергуванням у корені *е*. Поділи текст на три частини. Постав до них запитання. Підготуйся з голосу записати уривок з тексту.

3. Склади усну розповідь «Добридень, урок!»

На розвивальних уроках формулюються такі мовленнєві завдання, виконання яких створює водночас ситуацію для вирішення граматичних завдань.

Приклад мовленнєвої ситуації (4 клас):

– Уявіть, що ви прийшли в дитячий садок. Вам треба розказати, як цікаво вчити рідну мову в школі. Які цікаві книжки можна використати, навчаючись у школі.

– Як ви почнете? Про що скажете спочатку? Чим продовжите? А як завершите цей виступ?

Л. Варзацька вважає: «Створені на уроці мовленнєві ситуації доповнюються текстово-ілюстративною або текстово-ігровою діяльнісною опорою. Наприклад: дидактична гра «Кому це?» (складання опису за аналогією)» [4, 208]. Під час складання описів тварин (3 клас) формуємо в

школярів вміння виділяти за допомогою питань головні частини висловлювання, розкривати їх групою взаємозв'язаних речень, наприклад:

– Уявіть, що редакцією журналу «Малютко» оголошено конкурс на кращий опис-загадку білочки. Вам треба описати цього лісового звірка так, щоб читач міг впізнати його. Розгляньте малюнок білочки. Як описати білочку? У якій послідовності треба описувати? – З чого почнемо опис? (Маленький лісовий звірок). Згадайте, як буде утворюватися текст-опис. Розпочинаємо зі серії запитань:

- *Хто бачив білку?*
- *Яке в неї тіло?*
- *Чим вкрите?*
- *Якого кольору?*
- *Що особливо вирізняє білочку серед лісових мешканців?*
- *Який у неї хвостик?*
- *Для чого він слугує лісовій пустунці?*
- *Придивіться уважно до мордочки.*
- *Які в білки вушка? Очі?*

У процесі бесіди діти колективно добирають робочі матеріали, вчитель записує їх на дошці.

Під час проведення таких уроків необхідно використовувати різні види вправ, зокрема такі: *підготовчі, навчальні, перевірні* тощо. Водночас треба навчити учнів виконувати кожний вид роботи, показати техніку їх поетапного виконання, і тільки тоді перейти до самостійної роботи. Наведемо приклад вправи для самостійної роботи:

Які асоціації викликають у вас ці слова? Записати одним словом – іменником, перетворити в прикметники і поставити до них запитання.

1. <i>Листя, клімат, калюжа.</i> ____	3. <i>Гачок, річка, уха.</i> ____
2. <i>Історія, легенда, оселедець.</i> ____	4. <i>Вата, котик, хмарка.</i> ____

О. Савченко в статті «Виховання розумної особистості, яка вміє самостійно вчитися» виокремлює «прямі засоби формування в учнів умінь

навчатися шляхом використання систем розвивальних вправ і завдань багатофункціонального характеру» [37, 4], зокрема такі:

I. Вправи на розвиток процесів сприймання, уяви, формування організаційних, логіко-мовленнєвих, оцінних і контрольних умінь та навичок; завдання з елементами дослідження. Такі завдання передбачають використання слів: *«порівняйте, виділіть головне, покажіть, обґрунтуйте, доведіть, узагальніть»*.

Наприклад: Чи правильно *Барвінок* пояснив значення слів? Доведи свою думку.

<i>гострий</i>	<i>медичний</i>	<i>сироти</i>
<i>горіти</i>	<i>мед</i>	<i>сиріти</i>

II. Практичні завдання для учнів, спрямовані на виконання готових або самостійно створених фантазійних і творчих робіт за допомогою слова та дій. Це можуть бути складання діалогів, описів, міркувань, розповідей тощо. До таких завдань відносяться вправи для інтелектуального самовдосконалення, тематичні головоломки, ігри, загадки, прислів'я. Наприклад, створення висловлювань за заданими словосполученнями: *гарячий чай і гаряче серце; голки для шиття і ялинкові голки*.

III. Словесна творчість у поєднанні з іншими видами мистецтв, зокрема сприйняттям живопису чи музичних ритмів. Окрім цього, можна включати орфографічні завдання й використання допоміжних опор, алгоритмів і моделей, що полегшують перехід від конкретного до узагальненого. Наприклад, завдання на складення тексту-міркування зі запропонованими ключовими словами: *вогонь, стрічка, вікно*.

– Які асоціації у вас викликають ці слова? Запишіть їх у зошити. Доберіть можливі дії для кожного з даних слів. Складіть словосполучення з кожним словом. А тепер на основі цього складіть текст-міркування. Працюйте групами.

Під час роботи над творчими вправами особливу увагу потрібно приділяти аналізу сюжету розвивального завдання, задля розуміння учнями його кінцевої мети. Додатково підготовлені і використовувані вчителем вправи

потрібно комбінувати з поданим у підручнику (програмовими) так, щоб виконання одного завдання готувало до розв'язання наступного [35].

У процесі використання розвивальної технології на уроках української мови доцільно використовувати таку форму групової взаємодії як «Мозковий штурм», «Мікродикусія», «Вулик», «Естафета» та інші інтерактивні вправи. Доцільними будуть цікаві форми навчання (*ігри-вправи, змагання, конкурси, «мовчазні диктанти», «сигнальні картки», живий, образний опис подій, епізодів, завдання-розповідь, гра-подорож, конкурс на кращого читця, на швидке відшукування помилок, шаради, загадки та ін.*).

Відгадайте слово, перший звук якого такий як у лексмі «двері». Другий – як голосний звук у слові «коло». Третій – це твердий приголосний звук у лексичній одиниці «Люба». Якщо додати до цих звуків другий та третій склади слова «ворота», отримаєте все слово (*доброта*).

Отже, розвивальна технологія навчання виконує важливу функцію у формуванні базових компетентностей у дітей молодшого шкільного віку. Завдяки системно організованому процесу навчання, з опертим на теоретичні знання, в школярів формуються здібності до саморозвитку, самопізнання та самовдосконалення. У межах початкової освіти дитина опановує навички навчання та розвитку інтелектуальних здібностей. Основні принципи розвивального навчання, зокрема на уроках рідної мови у 2–4 класах, реалізуються через спеціально розроблену систему комплексних вправ, випереджальні завдання для групових і індивідуальних форм роботи, творчі завдання та роздуми, що стимулюють активну участь здобувачів освіти у навчальному процесі.

РОЗДІЛ II.

ПРАКТИЧНЕ ВИКОРИСТАННЯ РОЗВИВАЛЬНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В 2–4 КЛАСАХ

2.1. Аналіз програми з української мови для 2–4 класів

Вивчення української мови в початкових класах здійснюється за Типовими освітніми програмами, що розроблені колективом авторів під загальним керівництвом О. Савченко та Р. Шияна [33], рекомендованими Міністерством освіти і науки України для використання в освітньому процесі. Також вивчення цієї навчальної дисципліни регламентує «Державний стандарт початкової освіти» [11] та з урахуванням Концепції НУШ [23].

«Мовно-літературна освітня галузь включає українську мову <...>. Метою вивчення української мови та літератури <...> є формування комунікативної, читацької та інших ключових компетентностей; розвиток особистості здобувачів освіти із застосуванням засобів різних видів мовленнєвої діяльності; здатності спілкуватися українською мовою, мовами відповідних корінних народів і національних меншин для духовного, культурного і національного самовираження, користуватися ними в особистому і суспільному житті, міжкультурному діалозі; збагачення емоційно-чуттєвого досвіду, розвиток мовленнєво-творчих здібностей» [11].

У цьому нормативному документі також зазначено чому повинні навчитися учні під час засвоєння української мови в 1–4 класах, зокрема: «здобувач освіти:

- взаємодіє з іншими особами усно, сприймає і використовує інформацію для досягнення життєвих цілей у різних комунікативних ситуаціях;
- сприймає, аналізує, інтерпретує, критично оцінює інформацію в текстах різних видів, медіатекстах та використовує її для збагачення власного досвіду;

– висловлює думки, почуття та ставлення, взаємодіє з іншими особами письмово та в режимі реального часу, дотримується норм літературної мови;

– досліджує індивідуальне мовлення для власної мовної творчості, спостерігає за мовними явищами, аналізує їх» [11].

У Типовій освітній програмі, розробленій під керівництвом О. Савченко (за цією програмою навчаються діти в школи, у якій я проходила педагогічну практику) зазначено: «Початкова освіта передбачає поділ на два цикли – 1–2 класи і 3–4 класи, що враховують вікові особливості розвитку та потреб дітей і дають можливість забезпечити подолання розбіжностей у їхніх досягненнях, зумовлених готовністю до здобуття освіти» [11], а також вона побудована «із врахуванням таких принципів:

- дитиноцентрованості і природовідповідності;
- узгодження цілей, змісту і очікуваних результатів навчання;
- науковості, доступності і практичної спрямованості змісту;
- наступності і перспективності навчання;
- взаємозв’язаного формування ключових і предметних компетентностей;
- логічної послідовності і достатності засвоєння учнями предметних компетентностей;
- можливостей реалізації змісту освіти через предмети або інтегровані курси;
- творчого використання вчителем програми залежно від умов навчання;
- адаптації до індивідуальних особливостей, інтелектуальних і фізичних можливостей, потреб та інтересів дітей» [11].

На вивчення української мови та літератури (згідно типового навчального плану) відводиться 7 годин на тиждень. Кожен розділ Типової освітньої програми з української мови містить перелік знань, умінь і навичок, які мають засвоїти учні. Зокрема, увага приділяється формуванню базових знань про

мовлення: усне та писемне, діалогічне та монологічне, а також розумінню особливостей висловлювань залежно від їхніх комунікативних завдань і ситуацій спілкування. Навчання української мови спрямоване на розвиток у дітей як мовних, так і загальнонавчальних умінь, таких як організаційні, пізнавальні, контрольні-оцінні. Важливе значення має виховання відповідальності за виконуваних завдання, готовності до самостійного опрацювання нового навчального матеріалу відповідного рівня складності, формування власної думки щодо обговорюваних питань та вміння її аргументувати.

Основна увага під час навчання української мови зосереджується на опануванні учнями всіх видів мовленнєвої діяльності: аудіювання (слухання і розуміння), говоріння, читання та письма. Для досягнення цієї мети доцільно залучати спеціальні форми роботи та здійснювати регулярний контроль за рівнем сформованих умінь.

У сучасній лінгводидактиці визнано важливість вивчення у початкових класах усіх мовних рівнів у їхній взаємозв'язаності. Адже мова є цілісним явищем, і свідоме оволодіння нею як засобом спілкування можливе лише за умов комплексного підходу до її засвоєння. Це охоплює лексичний склад, знання з граматики (морфології та синтаксису), словотворення, фонетики, орфоепії, а для писемного мовлення – ще й орфографії та пунктуації. Ґрунтуючись на цій теоретичній базі, сучасні програми з української мови дозволяють уже на початковому етапі навчання формувати у школярів пропедевтичні знання й практичні навички роботи з текстом як основною одиницею мовлення, що виражає завершене висловлювання.

У процесі опанування української мови, згідно з програмовими вимогами для учнів 2–4 класів, спостерігається поступове збагачення їхнього лексичного запасу, ускладнення граматичної структури мовлення, а також розширення тематики і поглиблення логічної складової в побудові висловлювань. Водночас підвищуються вимоги до швидкості та точності усного мовлення, до здатності сприймати й розуміти почуту інформацію. М. Вашуленко запевняє: «Навчання

передбачене програмою сприяє здійсненню мети в навчанні рідної мови з використанням технології розвивального навчання» [6, 12].

Таким чином, аналіз нормативних документів, якими регламентується вивчення української мови в початковій школі показав, що зміст програми відповідає принципам навчання української мови послуговуючись технологією розвивального навчання, оскільки нею передбачено навчання і розвиток всіх видів мовленнєвої діяльності; формування вмінь будувати висловлювання, робити висновки, бути творчими, мати власну думку, мислити виважено, лаконічно; а також виховувати в учнів організаційні та контрольні-оцінні дії, самоконтроль, загальнопізнавальні та загальнолюдські якості.

У програмі не вказано за якою технологією повинен працювати вчитель, тому педагог сам може брати ту технологію, яка буде ефективною в його класі та сприятиме засвоєнню молодшими школярами української мови, дасть змогу сформувати комунікативну компетентність учня.

2.2. Аналіз розвивальної функції підручників «Українська мова та читання» для учнів 2–4 класів

Підручники «Українська мова та читання» (Частина 1) авторів М. Вашуленко, Н. Васильківська, С. Дубовик для учнів початкової школи укладено відповідно до вимог Державного стандарту та Типової освітньої програми (за ред. О. Савченко) [44; 45; 46].

Завдання до вправ в підручниках з для учнів 2–4 класів добре продумані, подані у формі довірливого звертання до учнів, передбачають, окрім індивідуальної, роботу колективну, в парах, групах, наприклад: *«Попрацюймо разом! Попрацюйте парами (у групах)! Поміркуй! Візьми до уваги! Зверни увагу! Знай! Учись звертатися!»*.

Автори вдаються до проблемного, творчого викладу матеріалу, що спонукає учнів аналізувати, порівнювати мовні і мовленнєві факти, робити посильні висновки.

Значну увагу приділено розвитку усного мовлення дітей: умінню

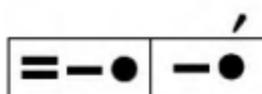
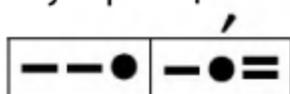
розповідати, описувати предмети і явища навколишньої дійсності, міркувати, ставити запитання і давати на них відповіді, наприклад:

2 Прочитайте уривок із вірша Лариси Зоріної. Поясніть, що означає виділене сполучення слів.

Дзвенить, дзвенить шкільний дзвінок,
нас закликає до навчання.
Ми поспішаєм на урок,
бо ми **йдемо у світ пізнання**.

- Складіть і запишіть речення про шкільний дзвінок.
- Знайдіть у вірші ці слова.

[44, 5].

8 Вибери групу близьких за значенням слів. Склади і запиши з ними речення.

Гречний — ввічливий, вихований, чемний.
Чуйний — доброзичливий, добрий.

Хвилинка спілкування

— Якими близькими за значенням словами можна перепрошувати когось, просити вибачення за щось?

— Можна говорити: **перепрошую, пробачте, вибачаюсь**.

— Ні, неправильно говорити **вибачаюсь**, треба — **вибач, прошу вибачити**.

Продовжте розмову.

[44, 44].

Робота на уроках української мови будується на основі зв'язних текстів, які дібрано вдало. Пропонується практична робота зі словниками. Система завдань до вправ є своєрідним алгоритмом до їх виконання і слугують і для навчання, і

для забезпечення самоконтролю: *прочитай, полічи, подумай, дай відповідь, запиши, підкресли та інші.*

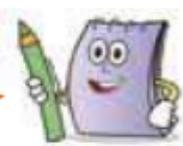
НАВЧАЮСЯ ПРАВИЛЬНО ВІДТВОРЮВАТИ ІНТОНАЦІЮ РЕЧЕНЬ

5 Прочитай вірш Тамари Коломієць спочатку мовчки, а потім — напівголосно, виразно.

— Чом, вітриську, розходився,
хазяйнуєш у саду?
— Це я в листі заблудився і дороги не знайду.
— А навіщо трусиш сливи у некошену траву?
— Бо удався нелінивим, без роботи не живу!
— Ой вітриську, робиш шкоду! Угамуйся хоч на мить!
— Краще геть піду з городу, в чистім полі буду жить!
Звісив з тину босі ноги. Свиснув — листя полягло.
І за мить вповдовж дороги покурівся за село.

Зверни увагу на інтонацію питальних та окличних речень.

Покурівся — полетів, здіймаючи куряву.

[45, 35].

Прочитай приховане речення. Як ти його розумієш?

пла ми за че жов сльо хо тень ми ни лод

3 Запишіть сполучення слів, у яких слова вжито у прямому і переносному значеннях. Поясніть значення слів.

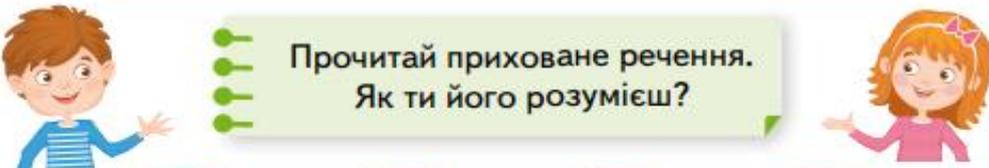
Пряме значення

Танцює дитина — танцює листя.
Залізне здоров'я — залізні двері.
Чистий рушник — чиста совість.

Переносне значення

Наведіть свої приклади.

Складіть і запишіть речення з кожним сполученням слів.

[45, 51].

Виконання запропонованих у підручнику вправ і творчих завдань дасть змогу школярам помітно збагатити свій словниковий запас, практично застосовувати елементи словотворення. Під час опрацювання програмових

розділів, як-от: «Звуки і букви», «Слово. Значення слова», «Текст», «Речення» тощо автори навчального видання пропонують вправи різного ступеня складності [44; 45; 46].

У розділі «Речення» (4 клас), вміщені розвиткові вправи на засвоєння смислових й інтонаційних особливостей різних типів речень, правильної їх побудови [46, 23–37].

Вдалими є таблички до розділів «Слово. Значення слова», «Будова слова», які орієнтують учнів на літературну вимову і правильне написання окремих слів, граматичних форм. Вправи для домашньої роботи насичені завданнями для розвитку мовлення, мислення, творчості дітей [46, 38–75].

<ul style="list-style-type: none">● премилый — дуже милий● прегарний — дуже гарний● премало — дуже мало● прешвидко — дуже швидко	<ul style="list-style-type: none">● приклеїти — приєднати● прийти — наблизитися● прикрити — не повністю закрити
---	--

! Після префіксів, які закінчуються на твердий приголосний, перед **я, ю, є, ї** пишеться **апостроф**.

з'явитися з'юрмитися від'єднатися об'їхати

У підручнику «Українська мова та читання» для 3 класу «вміщено більше письмових вправ, бо саме у цьому класі учні засвоюють найважливіші правила української літературної вимови і грамотного письма» – стверджує М. Вашуленко [24, 116]. Так, школярі, працюючи за цим підручником, виконують значну кількість вправ і завдань з фонетики та графіки. Подані завдання спрямовані на формування у них розуміння ключових особливостей усного та писемного мовлення. Крім того, вони виконують вправи для активного засвоєння основних правил і норм спілкування як у письмовій, так і в усній формах. Підручник заохочує школярів разом поміркувати над роллю голосу та особливостями його утворення, проаналізувати, коли потрібно

підвищувати його силу або дотримуватись певного темпу залежно від умов комунікативної ситуації. Це досягається за допомогою ілюстрацій і словесних описів. Учні також навчаються складати колективні й індивідуальні листи – друзям, одноліткам або старшим людям, оформляти вітальні листівки, запрошення, писати оголошення на теми шкільного життя. Система вправ у цьому підручнику спрямована на вдосконалення знань і навичок учнів. Вони вчаться відрізняти текст від окремих речень, розпізнавати завершені й незавершені конструкції (усно та письмово), доповнювати речення другорядними членами, встановлювати граматичні та смислові зв'язки між членами речення. Ці зв'язки учні аналізують графічно або створюють нові речення відповідно до заданих графічних моделей. Також молодші школярі вчаться визначати тему й основну думку висловлювання, розрізняти основні типи текстів і виділяти їхні структурні та лексичні особливості.

Підручник приділяє особливу увагу роботі з текстом, пропонуючи велику кількість вправ для формування цих навичок. Завдання можуть виконуватись різними способами, залежно від ситуації. У ньому також є практичні вправи на роботу з найпоширенішими омонімами, синонімами, антонімами та багатозначними словами. Вивчаючи частини мови, учні засвоюють не тільки граматичну, але й лексичну сполучуваність слів. Це сприяє подальшому формуванню уміння будувати власні висловлювання відповідно до мовних правил і ситуації спілкування.

У підручнику «Українська мова та читання» для 4 класу значний акцент зроблено на роботі з текстами. Його структура та зміст скеровані на розвиток у молодших школярів активного лексичного запасу, розвиток мовлення, вдосконалення орфографічних навичок. Матеріал подається з урахуванням принципів доступності та наочності. Запропоновано як індивідуальні завдання, так і завдання, які передбачають колективну роботу, роботу в парах або групах. Творчі завдання, інтерактивні вправи, а також ілюстративний матеріал відповідає сучасним інтересам четвертокласників, а тому стимулюватиме їхній інтерес до вивчення української мови. Завдання та вправи орієнтовані на

заохочення учнів до мовного аналізу, роздумів під час спостережень за мовними явищами, а також формування висновків із використанням знань з української мови. Окрім того, дібрані вправи і завдання сприяють перенесенню чи коригуванню отриманих під час їхнього виконання знань для роботи з новим мовним матеріалом.

Освітній матеріал тем подається за усталеною та зрозумілою школярам схемою:

- виконання вправи, спрямованої на спостереження над мовним матеріалом;
- висновок про особливості української мови;
- ознайомлення з правилом;
- самостійне виконання завдань з нової теми;
- колективне обговорення виконаного завдання;
- узагальнення відомостей з теми;
- формування орфографічних навичок і робота з лексикографічними джерелами (за потреби).

Такий підхід до організації освітньої діяльності сприятиме закріпленню учнями отриманих знань і формуванню навичок їх практичного використання, тоді як схеми, малюнки (зорові опори), представлені в підручнику, допоможуть школярам глибше засвоїти вивчений матеріал, підвищать упевненість під час уроків української мови, зокрема:

сказати
сфотографувати
спитати
стемніти
схитрити

Шукай підказку на малюнку.

Я — дослідник
Визнач префікси у словах. Зроби висновок, коли пишеться префікс **с-**.

Я — дослідниця

КАФЕ ПТАХ

Префікс с- завжди пишеться у словах, корінь яких починається буквами **к, п, т, ф, х**. В усіх інших випадках пишеться **префікс з-**.

[45, 88].

Вимовляємо

з[е^е]мля
л[и^и]стóк

Пишемо

земля
листок

Дзвінкий приголосний [г] перед глухими [к], [т] вимовляється не дзвінко, а **глухо** (уподібнюється до глухих).

- 2** Зверни увагу, як вимовляються **глухі приголосні** перед **дзвінкими** в поданих словах. Прочитай їх правильно.

Вимовляємо

фу[д]бол
о[з']де
во[г]зал

Пишемо

футбол
осьде
вокзал

[46, 67; 71].

З метою збагачення лексичного запасу школярів, розширення їхніх знань з історії рідного краю, культури Батьківщини в навчальній книзі вміщено низку текстів про Україну, наприклад:

- 14** Прочитай. Назві слова — загальні нáзви.

Володимирська гірка — у місті Києві. На ній стоїть пам'ятник князю Володимиру.

Княжа гора — у місті Львові. На ній князь Данило Гáлицький збудував зáмок. Сучасна назва гори — Високий Зáмок.

Тарасова гора — у місті Кáневі. На ній споруджено пам'ятник Тарасу Григоровичу Шевченку.

- Запиши одне речення (на вибір). Підкресли слова — власні нáзви. Як вони пишуться?

Мандруймо Україною!
Покажи ці гори на світлинах.

[44, 53].

Мандруймо Києвом! Назвіть пам'ятники на світлинах.

Багато пам'ятних місць у Києві пов'язано з іменами славетних людей нашої України. На схилах Дніпра — пам'ятник Володимирі Великому. У центрі столиці — пам'ятник Тарасові Шевченку. Поруч розташований університет, теж названий іменем Шевченка. На Софійському майдані — пам'ятник Богданові Хмельницькому. У центрі одного з найдавніших районів Києва — Подолу — споруджено пам'ятник Григорію Сковороді.

- Запиши імена і прізвища твоїх славетних земляків.
- Підготуй невелике повідомлення про когось із відомих українців (українок).

[45, 107].

Перегляньте мультфільм про Івана Пулюю із серії «Книга-мандрівка. Україна».

10 Досліди це медіа, давши відповіді на запитання.

Для чого створено цей мультфільм?
Чим він привертає твою увагу?
Чи подобається? Чим саме?
Що буде корисним для тебе?

- У вільний час переглянь із друзями, підруками або рідними інші серії цього пізнавального мультсеріалу, заснованого на **реальних подіях**.

Іван Пулюй

[46, 21].

У підручнику реалізовано чіткий підхід до розвитку у школярів навичок зв'язного писемного мовлення. У 4-му класі основний акцент зроблено на формуванні вмінь самостійно виконувати творчі перекази, складати тексти-описи як художнього, так і наукового характеру, а також тексти-міркування та інші види письмових робіт.

Підготовча робота з лексичним матеріалом здійснюється шляхом виконання низки ретельно відібраних вправ, спрямованих на активне поповнення словникового запасу учнів образними словами та виразами. Багато вправ у підручнику спонукають школярів до самостійного створення текстів. Окрім того, учням пропонуються допоміжні матеріали, такі як схеми, опорні слова, задалегідь складені плани, а також поданих фрагментів текстів (початку чи кінцівки).

3 Прочитай уривок із вірша Ліни Костенко.

Де ж ти, літо, поділось? Куди подалось?
Осінь, ось вона, осінь!
Осінь, ось вона, ось.
Осінь брами свої замикала вночі,
погубила у небі журавлині ключі.

Яких речень у тексті немає?

- Схарактеризуй кожне речення тексту за метою висловлювання та інтонацією.
- Склади і запиши спонукальне речення зі словом **осінь**.

[46, 23].

Підручник зручний у користуванні, а дібрані в ньому вправи дозволять легко визначитися з логікою подачі освітнього матеріалу під час уроку. У підручнику є рубрика «Що я знаю?», «Що я вмію?», в якій пропонуються завдання для підготовки до узагальнюючого контролю знань, наприклад:

Що я знаю?

- Яку частину мови називають прислівником? Наведи приклади.
- Чому прислівники не мають закінчень?
- Які значення мають прислівники-синоніми? Наведи приклади.
- Які значення мають прислівники-антоніми? Наведи приклади.
- Як правильно писати прислівники? Наведи приклади.

УЗАГАЛЬНЮЮ ЗНАННЯ ПРО ЧАСТИНИ МОВИ

Що я вмію?

- 1 Прочитай виразно вірш Ліни Костенко.

СОНЦЕ СИПЛЕ КВІТИ

Уже в дітей порожевіли личка,
уже дощем надихалась рілля.
І скрізь трава, травиченька, травичка!
І сонце сипле квіти,
як з бриля.

Рілля — зоране поле, земля.

- Назви іменники, використані у вірші. Визнач рід, число і відмінок цих іменників.
- Випиши спільнокореневі слова, ужиті у вірші. Познач будову слів.

Отже навчальний предмет «Українська мова» можна назвати найважливішим серед запропонованих у четвертому класі. Проте, головне завдання вчителя – організувати навчання таким чином, щоб учням було максимально цікаво вивчати українську мову. Так, О. Савченко вважає: «Розвивальна насиченість змісту програмового матеріалу з мови у діючих підручниках дає імпульс для виникнення в дітей запитань, стимулювання дослідницької поведінки, що дозволяє перевірити свої сили у про-цесі пошукової діяльності тощо» [37, 1].

Отже, матеріал підручників «Українська мова та читання» для учнів 2–4 класів авторів М. Вашуленко, Н. Васильківська, С. Дубовик дібрано за характером розумової діяльності: аналітичним, синтетичним і аналітико-синтетичним методом. Методичний апарат підручників, містить запитання і

завдання, що сприяють розвитку логічного мислення дітей, розширенню їхньої обізнаності з навколишнім світом. Аналізовані підручники відповідають Типовій освітній програмі з української мови для 2–4 класів початкової школи та насичені розвивальними вправами і завданнями різного характеру. Поданий у навчальній книзі матеріал сприяє реалізації основних компонентів методики розвивального навчання. Однак, цих завдань недостатньо для навчання з використанням розвивальної технології. Тому ми пропонуємо систему вправ і завдань, які доцільно використовувати під час використання розвивальної технології навчання на уроках української мови в 2–4 класах.

2.3. Система розвивальних вправ з української мови для учнів 2–4 класів

I. Вправи і завдання для 2 класу.

Складання розповідей, описів за малюнками.

1. Розгляньте малюнок і прочитайте запитання. За малюнком і запитаннями складіть і запишіть оповідання. Доберіть заголовок до нього.

1. Як збирають у полі зерно?
2. Яку роботу виконує комбайн?
3. Хто керує комбайном?
4. Чому зерно треба збирати швидко?

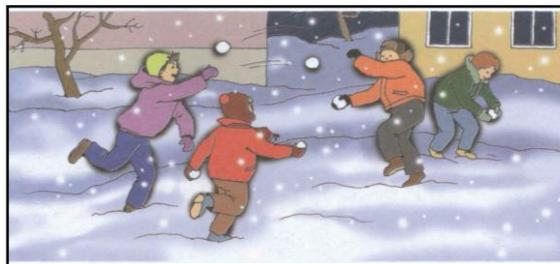

2. Розгляньте серію малюнків. Складіть за ними оповідання. Доберіть до нього заголовок.

3. Робота в парах. Розгляньте малюнок. Складіть за ним діалог між можливими героями і описом зими.

4. Прочитайте загадки і відгадки. Складіть речення, створивши зв'язну розповідь. Як би ви назвали цей малюнок.

Відгадайте загадки. До відгадок доберіть спільнокореневі слова. Зробіть морфемний аналіз слів.

- *«Лежало, поки лежало, а припекло, то й сліду не зосталось» (Сніг).*
- *«Не рубає, не мудрує, а без рук мости будує» (Ранок).*
- *«Червона діжка по небу ходить, а на землю не сходить» (Сонце).*

5. Розкажу вам казку про Сонечко. Я почну, а ви, любі діти, продовжіть: *«Давним-давно в небі з'явилося Сонечко. А було воно ось яке (демонструється малюнок)».*

6. Гра «Добре – погано» (кожен гравець повинен назвати, що в елементі добре, а що погано: *«дощ – добре, бо буде гарний урожай, не буде посухи, але дощ водночас і погано, тому що можна застудитися, забруднити одяг, взуття тощо».*

Завдання на тренування зосередженості і спостережливості учнів:

1. Якогомога швидше і точніше викресліть у колонці будь-якого тексту букву, що часто зустрічається, наприклад, *о* чи *є*. Для тренування переключення та розподілу уваги завдання змінюється, одну букву слова закреслювати вертикальною рисою, іншу – горизонтальною, або за сигналом чергувати закреслювання однієї букви з закреслюванням іншої.

2. Опишіть детально (по пам'яті) шкільне подвір'я, шлях з дому до школи, тобто те, що ви бачили десятки разів.

3. До поданого слова додай одну букву так, щоб уворилося нове: *оса – (коса), лин – (млин), Оля – (Толя, Коля)* й ін.

4. Правильно складіть і запишіть слова: *киндубо – ... усамтя – ...*

II. Вправи і завдання для 3 класу.

1. Створення наукового опису за аналогією.

Завдання. Доповніть міркування. Вправа-гра «Хто це?» (матеріали: малюнки верблюда і слона).

«Велика тварина з одним або двома горбами. Дуже витривала. Довго може обходитися без води і їжі. Верблюда називають кораблем пустелі, бо...».

Складіть опис слона. Зіставте текст-опис «Хто це?» і малюнок верблюда. Покажіть ті ознаки тварини, за якими її легко розпізнати серед інших. Доповніть текст про верблюда. За зразком опису верблюда опишіть слона.

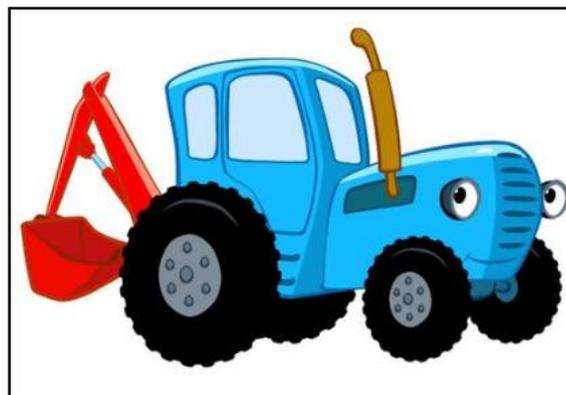
2. Розгляньте малюнки. Опишіть машину і літак за малюнками та планом.

План.

1. Що ти бачиш на малюнку?
2. Чи доводилося тобі їздити машиною? А літати літаком?
3. Який вид транспорту тобі подобається більше?
4. Для чого людині потрібний транспорт?

3. Розгляньте малюнки. Опишіть трактор і комбайн за малюнками та планом.

План.

1. Яку роботу виконує комбайн? А яку – трактор?
2. Чи доводилося тобі бачити, як працюють ці машини?
3. Ким ти мрієш бути.
4. Спиши, відкриваючи дужки.

«Мальва»

«Це рослина-оберіг. А ще зветь рожса, калачики. Росте вона майже біля (кожна сільська) хати. Зустрічається і в (ліси), на узбіччях доріг. Це символ (краса)».

Як ви розумієте слово *оберіг*?

Скільки назв має квітка? Де вона зустрічається? За що полюбили її люди?

1. Спишіть, добираючи до іменників подані прикметники. Визнач рід, відмінок і виділи закінчення прикметників.

<i>Ми поїхали на луг по (яке?)... сіно.</i>	<i>ясний</i>
<i>У (якому?)... лісі було тихо.</i>	<i>свіжий</i>
<i>Туристи відпочивали під (яким?)... дубом.</i>	<i>сосновий</i>
<i>Земля зігрівається (яким?) ... сонцем.</i>	<i>пухнастий</i>
<i>На (якому?)... небі з'явилися хмарки.</i>	<i>могутній</i>
<i>Сосни вкрилися (яким?)... снігом.</i>	<i>весняний</i>

2. Допишіть слова і запам'ятайте написання виділених слів.

«Зазирнув в віконце ранок, Всі будинки туляться
Вибіг швидко я на га _ _ _ . Мов до мами _ у _ й _ і.
Будинок мій номер **одинадцять**, А квартира – **чотирна** _ _ _ ».

3. Правильно пишуть і пам'ятате.

Хто що пише?

«Пише хвост ком л сиця В н бесах під час навчання
Слі по росяні траві. Вправи пишуть лі аки
Пише дят л, гарна пти я, Діти, сповнені старан я,
Дивні знаки на орі. Тако пишуть залю ки».

Володимир Лучук

Дайте відповідь на запитання. Запиши. При потребі використовуй опору.

1) Що пише лисиця? _____ по _____.

2) Що пише дятел? _____ на _____.

Вправа. Утворити від поданих словосполучень зменшено-пестливі назви:
темна ніч – темненька нічка, темненька ніченька, темнесенька нічечка;

ясне сонце – ...

зелений гай – ...

біла хата – ...

Вправа. Утворити від поданих словосполучень близькі за значенням із відтінком згрубілості:

довга дорога – довжелезна дорога; широка ріка – ...

глибокий колодязь – ... товста липа – ...

4. Прочитай і порівняй два тексти. Визнач, що це за тексти. Яка їх тема і мета?

1. «Синичка – маленька пташка. Вона менша від горобця. В неї чорна голівка і білі щічки. Грудка в синички жовтенська, а спинка зеленувата. Живе синичка в лісах і садах, їсть різних комах. Вона нищить безліч шкідників садів. Синичка корисна пташка».

2. *«Була люта зима. До вікна прилетіла синичка. Вона змерзла і шукала теплого затишку. Діти відчинили їй квартиру. Пташка влетіла в теплу хату. Діти годували пташку і тішились її щебетанням. Навесні вони випустили синичку на волю».*

5. Тема. *Створення текстів-міркувань.*

Пригадайте! Текст-міркування містить твердження, доказ (доведення) і висновок.

Твердження. *«Дуже скрутно жити птахам узимку».*

Доказ. *«Снігу намело багато. Бур'яни замело снігом. Голодують птахи».*

Висновок. *«Про птахів треба турбуватися».*

6. Тема. *Тема, мета, заголовок тексту.*

«Безліч зірок мерехтить уночі над головою. Придивись уважно. Зірки скупчені в певні фігурки, візерунки. Люди давно це помітили. Тоді ж почали давати назви зіркам і сузір'ям. Багато назв пов'язувалося з працею, мисливством. Найкраще за небом спостерігати у серпні».

Завдання. Прочитайте. Визначте: це текст чи окремі речення. Чому ви так думаєте? Подумайте і скажіть одним реченням, про що цей текст. Доберіть заголовок, а тобі доводилося спостерігати за вечірнім небом? Розкажіть про це.

7. Прочитайте споріднені слова. Стрілкою покажіть, яке слово від якого утворилося, за допомогою чого (*суфікса, префікса*)?

<i>скрипаль</i>	<i>ліс</i>	<i>шахта</i>	<i>тракторист</i>
<i>скрипка</i>	<i>лісник</i>	<i>шахтар</i>	<i>трактор</i>

8. Складіть словосполучення з поданими словами в прямому і переносному значенні: *Гаряча – ..., Черствий – ..., Міцний – ..., ...*

9. Відновіть текст: *«Скрізь лежить ..., ... сніг. Уся вулиця в ... заметах. ...берізки в цьому ... царстві стоять, наче ... сад. Поряд зеленіють ... ялинки, наче прибралися до ... свята».*

Вправи з теми «Речення».

1. Прочитайте вірш. Підкресліть у ньому головні члени речення. Ким ви хочете стати?

*«Світ відкриває нам школа –
Мудрості, радості, знань.
Ось і поріг, а довкола
День непочатих бажань.»*

*Ждуть нас верстати, і ниви,
І таємниці зорі.
Чесні, відважні, правдиві
Виростуть з нас трударі».*

1. а) встав пропущені слова.

«За метою висловлювання речення бувають...».

«**Підмет** – слово, що означає ..., відповідає на питання ...».

«**Присудок** – це слово, що означає..., відповідає на питання ...».

б) розгляньте схему. Спробуйте розповісти про речення все, що знаєте.

Розповідне речення — це речення, мета якого про когось або про щось розповісти.

Питальне речення — це речення, мета якого поставити питання (про когось або про щось запитати).

Спонукальне речення — це речення, що закликає (спонукає) до виконання певної дії.

3. Склади речення. Зверни увагу на перше і останнє слово в кожному реченні.

а) ¹ річкою, ⁴ над, верби, жовтіли;

б) ⁶ листя, ¹ по, землі, зорями, горіло, кленове.

II. Складіть речення. Зверніть увагу на перше слово в кожному реченні: 1) *дерева, до, готові, зими, голі*; 2) *лини, в, карасі, озерах, мулистих, дрімають*;

III. Складіть прислів'я: 1) *за, не, гроші, розум, купиши*; 2) *сила, зникне, розумом, перед, і*.

Міркуйте так:

– Що говориться про розум?

– Що говориться про силу?

Тема. Розповідне й питальне речення. Окличне речення.

Завдання 1. Утворіть з окремих слів речення: *«незабаром, настати, осінь, все, навколо, пожовкнути, восени, збирати, урожай»*.

2. Придумайте заголовок і кінцівку до складеного оповідання. Скажіть, чи можна в кінці поданих речень поставити знак питання або оклику.

Тема. Речення.

1. З поданих складів побудуйте і запишіть речення: *«сеп, нас, лий, все, тає, ний, ня, нок, ра, ві»*.

III. Вправи для учнів 4 класу.

1. Опиши український рушник, використовуючи подані прикметники: *«ляний, тонкий, білий, полотняний, український, дорогий, простий, краси-вий, кольоровий, червоний, чорний, народний, рослинний орнамент»*.

2. Складіть за серією малюнків оповідання.

Діалогічні вправи:

1) Попрацюйте в групах. Побудуйте діалог-міркування за змістом даного прислів'я: «*Старий друг краще двох нових*».

Алгоритм міркування:

- Думка, яка доводиться.
- Докази (пояснення, аргументи).
- Висновок.

2) Створення діалогу-фантазування «*Зустріч нової та вживаної книжки*». Опорні слова: «*любить, береже, дбайливий, байдужий, обкладинка, користь*».

3) Побудуйте за зразком діалог-з'ясування значення слова *герб* з використанням тлумачного словника.

Комплекс загальнорозвиваючих вправ.

- складіть загадку чи прислів'я;
- складіть павутинку (ялинку) до слова (за морфологічними ознаками, словами, які асоціюються), наприклад:

<i>могутність</i>	<i>сад</i>	<i>плоди</i>
<i>родина</i>	<i>дерево</i>	<i>затишок</i>
<i>здоров'я</i>	<i>достаток</i>	<i>вічність</i>

Напишіть слово, наприклад «іменник» у стовпчик, напроти кожної букви написати імена дітей або міст; серед переліку слів вибрати найтепліше; придумайте казку з числівником.

Відгадайте слова. Запишіть:

Слово відповідає на питання який?	Споріднене до нього – <i>електрика</i> .
Слово відповідає на питання хто?	Споріднене до нього – <i>метал</i> .
Слово відповідає на питання який?	Споріднене до нього – <i>бензин</i> .
Слово відповідає на питання що?	Споріднене до нього – <i>кипіти</i> .

Приклади творчих твправ:

1. Складіть текст-опис на тему «Осінній ліс». Опорні словосполучення: *«повітря прозоре і тихе, яскраві барви, природа причаїлася, спохмурніло, день сірий, пташині голоси, небо посупилося, краплиночки осіннього дощу».*

2. Складіть текст-опис зайчика, користуючись таблицею.

Зачин	Загальне враження або уявлення про тварину
Головна частина	Ознаки тварини
Заключна частина	Висновок

3. Складіть словосполучення з поданих слів. Запишіть тільки ті словосполучення, які вжиті в переносному значенні: *золота (осінь, рука); солодкий (цукор, голос); довге (плаття, життя).*

4. Знайдіть потрібні слова, щоб закінчити думку вірша.

*Струмок серед _____, Хвилюють, маюють
як стрічечка. _____ поля*

*На квітці _____, – Добрий день тобі,
мов свічечка, _____ моя.*

5. Складіть і запишіть текст за поданою кінцівкою.

У лісі.

«... Багато різних грибів назбирали діти. Найбільше сподобались їм лисички. Не хочеться дітям йти додому».

6. Складіть невеличке оповідання на тему «День народження», використовуючи слова: *«діти, музика, подарунки, торт, чай, вірші, пісні».* Кожна з трьох груп уживає дієслова: в минулому часі – перша група, в теперішньому – друга, в майбутньому – третя.

Мовленнєві ситуації:

1) Вам необхідно скласти розповідь «У нас узимку». Уявіть, що ви пишете листа другу з далекого африканського континенту, який ніколи не бачив снігу, не знає особливостей цієї пори року.

Вправи на вивчення прислівника.

Тема. *«Прислівники, близькі за значенням».*

1. Поясніть, чому слова *навколо* і *навкруги* – це прислівники-синоніми.
2. Наведіть приклади прислівників, близьких за значенням. Складіть з ними словосполучення.
3. Доведіть, що прислівники *зверху* і *вниз* не є синонімами.
4. Наведіть приклади прислівників, до яких не можна дібрати синоніми. Складіть з ними речення.

Тема. «Однорідні другорядні члени речення, виражені прислівниками».

1. Наведіть приклади речень, у яких прислівники виступають у ролі однорідних другорядних членів.
2. Наведіть приклади речень, у яких прислівники не є однорідними другорядними членами.
3. У яких реченнях можна використати подані прислівники? Складіть із ними речення, що утворюють текст. Назва тексту – «Весняне різнобарв'я».

Прислівники: *«переможно, любо, хороше, прозоро, навкруги, сонячна, ласкаво, рясно, поруч, неподалік».*

4. З поданими прислівниками складіть речення, що об'єднуються в текст. Назва тексту – «У травневому лісі». **Прислівники:** *«дзвінко, високо, швидко, зовсім, вгорі, непомітно».*

Тема. «Вправи на визначення роду і числа прикметників за іменниками».

Спишіть текст, додаючи замість крапок прикметники. Визнач їх рід і число: *«Під ... дубом ріс ... куш калини. ... ночами ... дуб прикривав калину своїми ... гілками, а влітку рятував її від ... променів сонця. Оберігав ... дуб калину від... вітрів».*

Робота в парах. Створення діалогу-міркування до поданого завдання.

Завдання: Прочитайте вислів. Як ви його розумієте? Знайдіть у ньому прислівники. Доведіть правильність міркувань. Від яких прикметників утворилися використані в реченні прислівники? Яка їх роль у вислові?

«Оратором є лише той, хто в змозі говорити з кожного питання гарно, вишукано, переконливо, відповідно до важливості предметів, на користь часів і для задоволення слухачів».

Тема. *«Відмінювання прикметників. Таблиця відмінювання прикметників в однині».*

1. Запишіть словосполучення, поставивте прикметники в потрібних відмінках. Виділіть закінчення. Складіть і запишіть речення з будь-яким словосполученням: *«У (синій) небі. У (порожній) коридорі. У (домашній) завданні. У (першій) ряді. (Літній) ранку. (Художній) фільму. (Літній) вечора. (Ранній) осінню».*

2. Прочитайте текст. Спишіть, вставляючи у словах, поданих у дужках, потрібні закінчення. Підкресліть прикметники, виділіть в них закінчення, визначте число і відмінок: *«Серед (дитячий) іграшок та виробів (народний) мистецтва часто трапляються (керамічний) пташки, колоски, баранчики. Це – (дитячий) свистульки. На них можна виконувати (простий) мелодії. Діти люблять (яскравий) і (цікавий) іграшку».*

Тема. *«Вимова і правопис прикметників на -ськ-, -зьк-, -цьк-».*

Вправа 1. Прочитайте текст. Випишіть словосполучення прикметник + іменник, у яких є суфікси *-ськ-, -зьк-, -цьк-*. Визначте в них відмінок.

«Дні козацької слави»

«У Дніпропетровській області відбулися дні козацької слави. Ще з часів Запорозької Січі, засіяна стальними кулями, сполошена червоною кров'ю, козацька земля не бачила стільки людей. Майоріли тисячі козацьких прапорів і хоругви, гриміли козацькі гармати. Всі були вражені старовинними думами і українськими піснями, почутими там».

Диференціація завдань.

Тема. *Форми давального і місцевого відмінків жіночого роду в однині.*

І рівень. *Поставте і запишіть словосполучення в давальному і місцевому*

відмінках. З окремими із них склади два речення.

Велика рідня –

Вечірня зірка –

Обідня перерва –

Рідна мова –

Рання зоря –

Літня пора –

II рівень. Складіть оповідання за поданим початком, застосуйте прикметники. Підкресліть прикметники жіночого роду.

«Зустріч»

«Теплим весняним вечором діти поверталися з сусіднього села. Дорога пролягла через ліс. Раптом на лісовій галявині під кучерявою берізкою вони побачили...».

III рівень. Складіть з поданими словами оповідання і запишіть його. Підкресліть прикметники.

Приліт птахів весною

«Сувора зима, яскраве сонце, ласкава весна, старе гніздо, дзвінкий спів, веселе щибетання».

5. Прочитай зачин тексту.: *«Найкращий урок для мене – читання. Чому саме цей урок став цікавим і необхідним? Яка таємниця криється за цим? Ось вона, таємниця...».*

2. Складіть текст-міркування, дібравши переконливі докази, зробіть висновок. Запишіть текст.

Тема. *«Закріплення знань про основу речення, зв'язок слів у реченні».*

Складіть речення за питаннями: *Хто? Як? Що роблять? Де? Як? Хто? Що роблять? Коли?*

Тема. *«Однорідні члени речення».*

1. Допишіть речення. Між однорідними членами речення поставте коми.

Ведмідь, рись, куниця – це звірі. – це птахи.

... .. – це риби.

... .. – це комахи.

2. Складіть і запишіть речення за моделлю.

Хто?, хто?, хто?, хто? що роблять? де?

Хто? що роблять?, що роблять?, що роблять?, що роблять? де?

Тема. «Залежні слова при однорідних членах в реченні».

1. Спишіть текст. Підкресліть однорідні член речення зі залежними словами: *«Ми – українці. Мова наша українська. Це мова, якої ми розмовляємо, без якої не мислимо свого існування. Вона прекрасна, багата, мелодійна. Тому не дивно, що нашу мої називають солов'їною».*

2. Прочитайте і визначте, скільки граматичних основ є у кожному реченні. Підкресліть їх: *«1. Запахла волога земля, бруньки набрякли, дерева взяли прозеленню. 2. Хмари розійшлися, на небі засяяли зорі 3. Там закує зозуля, тут защебече соловейко. 4. Сонце почи заходити, рибалки відпливли до берега. 5. Світлішає повітр ясніє небо, блищить річка. 6. Човен тихенько погойдувава діти хлюпались у воді. 7. Дрімає сад, і гостро пахне м'ята».*

Отже, запропоновані вправи і творчі завдання, укадені з використанням технології розвивального навчання, дадуть змогу вчителеві ефективно організувати освітній процес під час вивчення української мови в 2–4 класах початкової школи.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз наукової та навчально-методичної літератури з обраної проблеми дослідження дозволив окреслити основні напрямки розвитку та вдосконалення сучасної освіти, зокрема, вивчення української мови за методикою розвивальної технології в 2–4 класах. Важливим теоретичним результатом дослідження є визначення та обґрунтування педагогічних умов, які сприяють ефективному формуванню в молодших школярів знань і практичних навичок з української мови, за умов використання розвивальної технології навчання. Щоб правильно і з успіхом вирішити та реалізувати всі поставлені завдання та мету розвивального навчання, необхідно перш за все добре засвоїти методику роботи з учнями за цією технологією, ті принципи і закони побудови навчального процесу, які дають найкращі результати. Тільки за наявності правильної організації, методичного керівництва освітньою і виховною роботою, учні отримають необхідний рівень знань, умінь і практичних навичок з української мови в системі розвивального навчання в цілому. Подана в роботі система вправ, завдань і конспектів уроків дозволить збагатити й урізноманітнити урок української мови, зробити його більш ефективним.

У процесі дослідження з'ясувалось, що використання розвивальної технології навчання на уроках української мови сприяє всебічному розвитку особистості, зокрема розвивається вміння самостійно вчитися; формується внутрішня потреба до оволодіння мовою і мовленням, виникає почуття задоволення від успішного опанування мовним матеріалом або від участі в самому процесі пізнання мовних явищ.

Аналіз Типової освітньої програми з навчальної дисципліни «Українська мова» показав, що вона відповідає Державному стандарту загальної початкової освіти, а підручник «Українська мова та читання» для учнів 2–4 класів М. Вашуленка, Н. Васильківської, С. Дубовик насичений навчальним матеріалом, що сприяє реалізації завдань зазначених типовою освітньою програмою з цієї навчальної дисципліни.

Використання технологій розвивального навчання в 2–4 класах початкової школи створює сприятливі умови для комфортного перебування дітей у навчальному середовищі. Воно сприяє поступовому формуванню знань, умінь і навичок з української мови, а також повноцінному розвитку кожної дитини.

Запровадження технологій розвивального навчання під час уроків української мови вимагає від учителя наявності специфічних професійних компетенцій. Зокрема, це знання психолого-педагогічних особливостей процесу навчання й розвитку учнів, а також вміння організувати освітній процес, прогнозуючи бажаний результат.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Безлюдна Н.* Розвивальне навчання в концепції вітчизняної педагогічної думки // Початкова школа. 2001. № 4. С. 52.
2. *Бібік Н.М., Вашуленко М.С., Мартиненко В.О. та інші.* Формування предметних компетентностей в учнів початкової школи : монографія. К. : Педагогічна думка, 2014. 346 с.
3. *Варзацька Л.О., Копосов П.Г.* Рідна мова й мовлення. Опорні схеми та ігрові завдання в системі розвивального навчання: Для 2 класу загальноосвітніх шкіл. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2004. С. 67–98.
4. *Варзацька Л.О.* Рідна мова й мовлення. Розвивальне навчання в початкових класах : монографія. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2004. Вид. 2-ге. С. 208–214.
5. *Вашуленко М.* Навчання української мови в 2 класі // Початкова школа. 2003. №1. С. 42.
6. *Вашуленко М.* Урок української мови // Початкова школа. 2007. № 4. С. 12.
7. *Вашуленко М.* Методичні рекомендації до навчання української мови (рідної) в 4 класі // Початкова школа. 2004. № 8. С. 13–15.
8. *Гірняк С., Сарабаха Г.* Традиційні та нетрадиційні форми організації освітнього процесу в початкових класах: переваги і недоліки / III Міжнародна науково-практична конференція «CURRENT TRENDS IN SCIENTIFIC RESEARCH DEVELOPMENT» 17–19.10.2024 року Бостон, США. С. 217–225.
9. *Гірняк С.П.* Роль підручника в системі початкової освіти та під час організації освітньої діяльності на уроках української мови / Innovations in education and science in the contex of European integration: Scientific monograph. Volume 2. Riga, Latvia : «BaltijaPublishing», 2025. С. 108–137.
10. *Гусєва Л.І.* Методика навчання української мови у початкових класах: сучасні орієнтири. Харків: Стильна книга, 2022. 204 с.

11. *Державний стандарт початкової освіти* : затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL : <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>

12. *Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій* / автор-укладач Н.П. Наволокова. Х. : Основа, 2010. 176 с.

13. *Закон «Про загальну середню освіту»*. URL : http://www.test-center.od.ua/files/Nakazu/pro_zagalnu_sered_osvitu.pdf

14. *Зайченко І.В.* Педагогіка: Навчально-методичний посібник. К. : Освіта України, КНТ, 2008. 528 с.

15. *Зімульдінова А.С., Проць М.М.* Методика викладання української мови в початкових класах: Навчально-методичний посібник. Ч. 2. Дрогобич, 2007. 208 с.

16. *Зубков М.Г.* Українська мова: Універсальний довідник. 3-тє вид., випр. й доп. К. : ВД «ШКОЛА», 2008. 496 с.

17. *Кремень В.* Якісна освіта – вимога сьогодення (Проблеми якості української освіти в контексті сучасних цивілізаційних змін) // *Учитель початкової школи*, 2015. № 1. С. 3–6.

18. *Коваль П., Деркач Н., Наумчук М.* Методика викладання української мови : Навчальний посібник для студентів педінститутів, гуманітарних університетів, педагогічних коледжів. Тернопіль : Астон, 2008. 287 с.

19. *Луцик Д., Зімульдінова А.* Історія української педагогіки. Курс лекцій. Дрогобич, 2005. 207 с.

20. *Левченко М.Є.* Мовленнєві вправи на уроках української мови у 3–4 класах. Вінниця: Нова книга, 2022. 160 с.

21. *Методика викладання української мови в початкових класах (методика фонетики, граматики, правопису): Навчально-методичний посібник* / за ред. Проць М.М., Зімульдінової А.С. Частина III. Дрогобич : Вимір, 2008. С. 184–199.

22. *Методика навчання української мови в початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів* / За наук. ред. М.С. Вашуленка. К. : Літера ЛТД, 2011. 364 с.

23. *Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи* / МОН України, 2016. 40 с.

24. *Остапенко Н.М., Симоненко Т.В., Руденко В.М.* Технологія сучасного уроку рідної мови : навчальний посібник. К. : ВЦ «Академія», 2011. 248 с.

25. *Освітні технології* : навчально-методичний посібник / за заг. ред. О.М. Пехоти. К. : «А.С.К.», 2002. 255 с.

26. *Павленко В.В.* Технологія розвивального навчання Д.Б. Ельконіна-В.В. Давидова // Історичні аспекти, сучасний стан і перспективи розвитку системи дошкільної і початкової шкільної освіти : збірник науково-методичних праць / за заг. ред. О.О. Максимової, М.А. Федорової. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. Франка, 2014. 378 с. С.11. – 14.

27. *Падалка О.С., Нісімчук А.М., Смалюк І.О., Шпак О.Т.* Педагогічні технології: Навчальний посібник. К., 1995. С. 265–268.

28. *Пентиліук М.І., Окуневич Т.Г.* Сучасний урок української мови. Харків: Основа, 2007. 176с.

29. *Пехота О.М.* Особистісно-орієнтовна освіта і технології. // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи / За ред. І.А. Зязюна. К., 2000. 281 с.

30. *Попович Н.* Науково-методичний супровід упровадження системи Д. Ельконіна-В. Давидова // Початкова освіта. 2007. № 33–34. С. 5.

31. *Початкова школа у контексті сучасних змін в освіті* // Учитель початкової школи. 2016. № 1. С. 3–6.

32. *Пристінська М.І.* Інноваційні методики навчання мови у початкових класах. Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2021. 140 с.

33. *Програми для середньої загальноосвітньої школи 1–4 класи.* К. : Початкова школа, 2013. URL : <http://osvita.ua/school/materials/program/8793/>

34. *Савченко О.Я.* Дидактика початкової школи. К. : Абрис, 1997. 215 с.

35. *Савченко О.Я.* Сучасний урок в початкових класах. Посібник для вчителя. Київ : Магістр-S, 1997. 255 с.

36. *Савченко О.* Теоретичні підходи до визначення якості шкільної освіти // Педагогіка і психологія : Науково-теоретичний та інформаційний журнал Академії педагогічних наук. 2007. № 2. С. 26–33.

37. *Савченко О.Я.* Виховання розумної особистості, яка вміє самостійно вчитися // Початкова школа. 2007. № 8. С. 1–6.

38. *Савченко О.Я.* Покликання початкової школи // Початкова школа. 2008. № 2. С. 2.

39. *Савченко О.* Якість початкової освіти: сутність і чинники впливу // Початкова школа. 2009. № 8. С. 1–6.

40. *Савченко О.* Формування у молодших школярів загальнонавчальних комунікативних умінь і навичок // Початкова школа. 2014. С. 6–11.

41. *Стахів Л.Г.* Педагогічні технології у початковій школі : курс лекцій. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2010. 192 с.

42. *Таранік-Ткачук К.В.* Формування мовленнєвої компетентності учнів початкової школи. Чернівці: Книги–XXI, 2020. 176 с.

43. *Чекіна О.* Нестандартні форми проведення уроку // Початкова освіта. № 5 (245). 2004. С. 2–13.

Підручники:

44. *Українська мова та читання: підручник для 2 класу закладів загальної середньої освіти (у 2 частинах) Ч. 1* / Вашуленко М.С., Дубовик С.Г. К. : ВД «Освіта», 2019. 160 с.

45. *Українська мова та читання : підручник для учнів 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч. 1* / М.С. Вашуленко, Н.А. Васильківська, С.Г. Дубовик. К. : Видавничий дім «Освіта», 2020. 160 с.

46. *Українська мова та читання : підручник для учнів 4 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч. 1* / М.С. Вашуленко, Н.А. Васильківська, С.Г. Дубовик. К. : Видавничий дім «Освіта», 2021. 168 с.

Інтернет ресурс:

47. <https://naurok.com.ua/> – Освітній проєкт «На урок».
48. <https://vseosvita.ua/> – Національна освітня платформа «Всеосвіта».
49. <http://ukped.com/statti.html> – Портал «Українська педагогіка».